

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)

Dral, W.J.

Citation

Dral, W. J. (2016, October 5). *Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43440> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Dral, W.J.

Title: Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim 1693-1746

Issue Date: 2016-10-05

8 Conclusies

De Republiek in een moeilijke periode

De carrière van Anthonie van der Heim speelde zich af in een voor de Republiek uiterst moeilijke periode. Drie grote oorlogen¹ overschaduwden de eerste helft van de achttiende eeuw. Deze gebeurtenissen hadden politieke en financiële consequenties voor de Republiek. De Spaanse Successieoorlog, die eindigde met de Vrede van Utrecht (1713), had het land financieel aan de rand van de afgrond gebracht. De schuldenlast was zo hoog opgelopen dat er geen geld was om de rente te voldoen. De Grote Vergadering van 1717 deed voorstellen om de uitgaven terug te dringen. In een commissie uit de Generaliteitsrekenkamer werden aanbevelingen geformuleerd tot bezuinigingen op de uitgaven van het comptoir van de Unie. Van der Heim was de opsteller van deze aanbevelingen. Het niet uitvoeren van de bezuinigingsvoorstellen, het afwijzen van de door de secretaris van de Raad van State, Simon van Slingelandt, voorgestelde broodnodige hervormingen op staatkundig en fiscaal gebied en het niet verhogen van de belastingen omdat de belastingdruk al zo hoog was, betekenden dat de staatslieden weinig ruimte hadden om te manoeuvreren. Hun bleef niets anders over dan ‘door te modderen’, zoals De Vries en Van der Woude het omschreven. Dat had zijn weerslag op het algeheel gevoerde beleid, zowel fiscaal als op het gebied van de buitenlandse politiek.

In deze situatie was het buitenlands beleid er op gericht, zoveel mogelijk buiten internationale kwesties te blijven. Men ontkwam daar toch niet helemaal aan. De liquidatie van de Compagnie van Oostende was voor de Staatse handelspositie noodzakelijk. Maar deze bleek alleen mogelijk door het aan Oostenrijk garanderen van de Pragmatieke Sanctie. Deze overeenkomst betrof op termijn de Republiek toch bij het grote Europese conflict over de Oostenrijkse successie. De Oostenrijkse Successieoorlog en natuurrampen deden dan ook een zeker herstel weer teniet. De complexe internationale verhoudingen vroegen om een leider, die in staat was met tact en geduld de politiek ter hand te nemen. Diezelfde eis werd in feite ook gesteld door toenemende binnenlandse onrust, veroorzaakt door de prins van Oranje, die in deze periode een generaalsambt ambieerde. In de leidende posities werd Anthonie van der Heim gekozen.

¹ De Spaanse-, Poolse-, en Oostenrijkse Successieoorlogen.

De familie Van der Heim in de Republiek

De familie Van der Heim, afkomstig uit het stadje Hamm in Westfalen, was door het geweld van de Dertigjarige Oorlog uitgeweken naar Rotterdam en Delft in de Republiek. Haar moment van aankomst is niet vast te stellen, maar viel waarschijnlijk in het derde decennium van de zeventiende eeuw. Rutger van der Heim, toen gezinshoofd, behoorde in Hamm al tot de elite en maakte er deel uit van het stadsbestuur. Opmerkelijk snel vonden leden van zijn familie aansluiting bij vooraanstaande Delftse geslachten. Waarschijnlijk hadden de Van der Heims dankzij zakelijke connecties – zo te zien in de biernijverheid – een uitgebreid netwerk in deze stad. Niettemin keerden enkelen van hen na 1648 naar Hamm terug. Rutgers jongste zoon, Gerrit, bleef als brouwer in Delft en kwam daar na de bestuursomslag in 1672 in de vroedschap. Zijn broer vertrok in 1648 naar Schiedam, was daar succesvol en zat er weldra in de stadsregering. In Delft lijkt Gerrits zoon Anthonie sr. de brouwerij te hebben voortgezet, maar verruilde uiteindelijk het brouwersvak voor een bestuurlijke functie. Op basis daarvan verwierf hij enkele lucratieve buitenambten in Den Haag. In 1687 werd hij raadsheer in de Hoge Raad en rekenmeester van de Grafelijkheidsdomeinen van Holland. In 1690 vestigde hij zich in Den Haag aan het Lange Voorhout. Zijn kennelijke financiële talent treffen we later ook aan bij zijn zoon Anthonie. Vanaf haar komst in de Republiek tot haar uitsterven in de negentiende eeuw doorliep de familie een stijgende lijn. De geschiedenis van de Van der Heims is dus een succes story. Eén van hen was onze raadpensionaris.

De persoon Anthonie van der Heim

De jonge Anthonie werd op 29 november 1693 geboren in Den Haag als jongste kind van Anthonie sr. en Catharina Heinsius, de zuster van de grote raadpensionaris. Hij zette in feite de ambtelijke loopbaan van zijn vader voort. Nog tijdens zijn korte juridische opleiding (1709-1711) in Leiden, kreeg hij al in 1710 een baan als secretaris bij de Generaliteitsrekenkamer. Deze jaren als jonge secretaris waren zeer belangrijk voor zijn ontwikkeling als financieel expert. Hij zou later in zijn carrière gebruikmaken van de ideeën opgedaan in deze periode. Hij leek een begaafde jongeman, met goede relaties en een grote toekomst.

Anthonie bleek punctueel en vooral degelijk. Van belangrijke onderwerpen legde hij dossiers aan, op basis waarvan hij steeds goed op de hoogte was. Hij wekte de indruk, zijn capaciteiten niet te willen overschatten, sprak zich daar ook over uit, en overlegde graag, zeker op terreinen waarop hij niet thuis was. Maar wanneer het om financiële kwesties ging, toonde hij geen onzekerheid.

Doordat Anthonie met veel mensen goed kon opschieten, riep hij weinig weerstand op. Tijdgenoten getuigen van zijn sociaal vaardige kant. Bijvoorbeeld vond de Friese gedeputeerde ter generaliteit Van Burmania hem positief afsteken tegen de in zijn ogen norse en slecht toegankelijke Simon van Slingelandt. Voorts noemden tijdgenoten hem integer en ‘eerlijk’, ook ‘braaf’ en ‘hardwerkend’. Een politieke tegenstander als de Fries Van Itsma noemde hem ‘een eerlijk man’, een der weinigen in ’s lands regering. Mogelijk wilden zes gewesten hem hierom graag als opvolger van de aftredende griffier Fagel, een aimabel man. Wellicht zagen zij Van der Heim als een zelfde type. Het lijkt erop dat juist de combinatie van genoemde eigenschappen hem de mogelijkheid bood, op zijn manier een centrale rol te spelen.

Van zijn persoonlijk leven weten we niet veel. Hij lijkt een goed echtgenoot en vader te zijn geweest. Nadeel bezorgde hem echter zijn zwakke gezondheid, waarover hij direct al sprak toen hij in beeld kwam als raadpensionaris. Deze zou hem kunnen beletten zijn ambt goed uit te oefenen. Of hij toen al doelde op hartproblemen, valt niet vast te stellen. Maar zijn gezondheid ging in de loop der jaren geleidelijk achteruit, wat zeker aan hartfalen te wijten was. Daardoor boette hij aan werkkracht in en kon hij steeds moeilijker de energie opbrengen om in de hectische tijd van 1746 de regie over het land te houden.

Van der Heim als financieel ambtenaar

Minder bescheiden was Van der Heim dus inzake het financiële beleid. Zijn gehele carrière voelde hij zich zeker wanneer het financiële zaken betrof. Zijn geërfde talent bezorgde hem in ieder geval al voor zijn promotie, die in 1711 plaats vond, als zestienjarige de benoeming tot secretaris van de Generaliteitsrekenkamer. Ongetwijfeld heeft zijn oom, de raadpensionaris Heinsius, bij deze benoeming een belangrijke rol gespeeld. Als jonge secretaris kreeg hij de voorkeur boven de ervaren collega Johan de Veer om plaats te nemen in een commissie uit de Generaliteitsrekenkamer, om bezuinigingsvoorstellen te formuleren voor het Uniekantoor, het comptoir-generaal, en de admiraliteitscolleges. Hij was het ook die het advies verwoordde van de Generaliteitsrekenkamer aan de Tweede Grote Vergadering. Dit hield een algemene bezuiniging in op personeel, vacatiegeld en reiskosten, evenzeer op schrijf- en kantoorbehoeften, en verkoop van heerlijkheden in handen van de Generaliteit. Daarnaast waren er de reguliere werkzaamheden. Analyse van de data uit de notulenboeken van de Rekenkamer laat zien, dat de achttiende-eeuwse praktijk nogal afweek van de oorspronkelijke opzet van het college. Van de ooit beoogde scheiding ervan in twee verschillende tafels, met elk een eigen taak en een eigen secretaris, blijkt geen sprake meer. De secretarissen voerden vaak samen opdrachten uit, commissies uit het college werden steeds op ad hoc basis samengesteld. Van der Heims handschrift vult in de bestudeerde periode voor het grootste deel het minuutresolutieboek. Hij nam dus het leeuwendeel van het werk voor zijn rekening. Zijn collega De Veer schreef weinig in het boek en de notulen van diens opvolger Van der Goes gaan pas rijkelijk vloeien nadat Van der Heim in 1727 was vertrokken. Deze conclusie moet worden beperkt tot de periode 1716-1727; over de tijd hiervoor kan wegens afwezigheid van minuutregisters op dit punt niets worden gezegd.

Van der Heim bleef na 1727 betrokken bij het financiële beleid, nu als thesaurier-generaal. Alle thesauriers-generaal in deze periode drongen aan op het terugbrengen van het financieringstekort. Het begon al bij thesaurier-generaal Hop, die in 1710 de staat reeds vergeleek met een stervende. Van der Heim riep de gewesten in 1730 op tot meer consenteringsdiscipline, klaarblijkelijk zonder succes, want ook zijn opvolgers bleven klagen. Hij hield zich niet alleen met de hoofdlijnen van het financiële beleid bezig, maar bemoeide zich ook met details en baseerde zich op een grote dossierkennis. In 1735 toonde hij hoever hij hierin kon gaan door de resident Van Assendelft maar eens rekenles te geven.

Van der Heim bleek inventief in het bedenken van bezuinigingsvoorstellen, hij was streng in de Generale Petitie van 1730 inzake de consenteringsdiscipline van de gewesten, trad belerend op toen er een rekenfout werd gemaakt door 'een persoon, die naa het schijnt, weinig cijfferen kan', en toonde zich creatief met de invoering van de *Personeele Quotisatie* in 1742 om de financiële problemen aan te pakken.

Van der Heim als raadpensionaris en politicus

Na de dood van Van Slingelandt in 1736 volgde Van der Heim deze op als raadpensionaris. De meeste regenten zagen hem als de aangewezen persoon hiervoor. Zelf had hij zijn twijfels. Hij wees op zijn onervarenheid inzake de politiek, op onvoldoende talenten en op zijn fysieke problemen. Maar tegelijk toonde hij een kritische geest ten aanzien van beperkingen in zijn instructie. Uiteindelijk liet hij zich overhalen, met name door Johan Hendrik van Wassenae Obdam. Die situatie van de Republiek dwong hem veel aandacht te schenken aan het financiële beleid. Zijn expertise op dit gebied kwam hem dus goed van pas. Nu wilde hij een financieel stuwmeer stichten om geld in reserve te hebben voor slechte tijden en om aflossingen te kunnen doen. Dit stuwmeer zou moeten worden gerealiseerd door de invoering van een soort inkomstenbelasting, de *Personeele Quotisatie*. Ondanks zijn talloze berekeningen van geraamde inkomsten en uitgaven, constateerde hij echter met schrik dat gedurende de Oostenrijkse Successieoorlog de schuld meer opliep dan hij had gedacht. Dit was niet alleen te wijten aan de oorlogsinspanningen, maar ook aan andere tegenslagen, zoals extra kosten door het optreden van de paalworm die dijkdoorbraken veroorzaakte, door veepest en strenge winters. Bovendien bracht de *Personeele Quotisatie* veel minder op dan hij had gehoopt.

Op het politieke vlak begon Van der Heim zijn carrière aarzelend. Deze weifelende houding vindt men in de beoordeling over hem vooral terug bij buitenlandse gezanten. Dit beeld zien we ook terug in de historiografie. Dit draagt mede bij aan de verschillende beelden die er over hem zijn. Onwennig op dit terrein kreeg hij in de Amsterdamse pensionaris Jacob de la Bassecour een vertrouwde adviseur. Heel frequent correspondeerde hij met de oude pensionaris, die hem goed gezind was en hem zeker in het begin steeds ter zijde stond in de kwesties waarmee hij al snel te maken kreeg: kwesties inzake Gulik en Berg, Oost-Friesland en de Oostenrijkse Nederlanden.

De nauwe contacten met De la Bassecour boden anderzijds Amsterdam de gelegenheid, invloed uit te oefenen op het te voeren beleid. Aan Van der Heim gaf de steun van Amsterdam, immers een belangrijke speler in de Staten van Holland, een rustig gevoel. Hij miste het charisma en overtuigingskracht van zijn voorganger en moest zijn leiderschap verwerven door hard werken en gedegen dossierkennis. Hij won langzaam prestige, zoals bij zijn herverkiezing in 1742 zou blijken.

Overigens bleef het niet bij Amsterdamse steun alleen. Van der Heims manier van politiek bedrijven was ook verwant aan die van zijn oom, de raadpensionaris Heinsius. Sterk hechtte hij aan vooroverleg in het ‘conclave’, een informeel orgaan, waarin hij zijn plannen vóór bespreking in de Staten aan de orde stelde en kon nagaan of ervoor een meerderheid zou bestaan. Zo niet, dan moest hij door middel van persuasie meerderheden creëren. Deze manier van politiek bedrijven en besluiten aangenomen krijgen, paste bij hem. Door sommige historici werd de vraag gesteld of hij in het ‘conclave’ een spilpositie vervulde of dat Amsterdam door middel van dit college regeerde. Eén van de leden van dat gezelschap gaf daarop een duidelijk antwoord: de pensionaris van Haarlem, Jacob Gilles. Van der Heim, zei deze, was de spil waarom alles draaide.

Van der Heim had een duidelijke visie op het buitenlands beleid. Overtuigd zette hij de politiek van Van Slingelandt voort. Vasthoudend herhaalde hij de argumenten waarom hij vond dat er volstaan moest worden aan de alliantieverplichtingen. Samenwerking met Engeland en Oostenrijk stond voorop. Met Oostenrijk zou een nieuw handelsverdrag moeten worden gesloten betreffende de liquidatie van de Zuid-Nederlandse Compagnie van Oostende – een verdrag dat hij zeker ook gunstig achtte voor Engeland. Maar de bondgenoten maakten het hem niet altijd even gemakkelijk.

Het verdrag met Oostenrijk zou immers worden gekoppeld aan verplichte steun voor de opvolging van Maria Theresia. En niet goed raad wist hij met het feit dat George II als koning van Engeland Maria Theresia voluit steunde, maar als keurvorst van Hannover met Frankrijk een neutraliteitsverdrag ten nadele van dezelfde Maria Theresia sloot. Toch bleef Van der Heim bij zijn alliantie met Engeland. En problemen bleven er met Pruisen en Frankrijk. Pruisen nam aan de Staatse oostgrens, waar de Republiek traditioneel haar invloedssfeer had, een dreigende houding aan door aanspraken op Gulik en Berg en op Oost-Friesland. En Frankrijk bleef een bedreiging in het zuiden, ook al had het met de Republiek allang een defensief verdrag.

In zijn *Effecten en Reflectien* zette de raadpensionaris op verzoek uiteen, waarom met Frankrijk niet alsnog een neutraliteitsverdrag diende te worden gesloten. Het eeuwigdurende defensieve verdrag met Parijs maakte, schreef hij, zo'n nieuw verdrag overbodig. De Republiek zou met een neutraliteitsverdrag bovendien haar bondgenoten van zich vervreemden en hun bescherming verliezen. En als Frankrijk dan niet te vertrouwen bleek te zijn, stond de Republiek alleen. Zijn politiek werd gekenmerkt door voorzichtigheid en door zoeken van veiligheid bij de traditionele bondgenoten. Bovendien kon hij zijn ware aard niet verloochenen en legde hij steeds een verbinding tussen deze politiek en de financiën: zou een onvoorzichtige politiek, vooral ten aanzien van Frankrijk, geen onaanvaardbare extra uitgaven met zich meebrengen wegens noodzakelijke vergroting van het leger?

Toch bleek binnenslands de medewerking van de andere gewesten niet of slechts moeizaam te verwerven. Daarom stelde hij aan het einde van zijn eerste periode als raadpensionaris, in 1742, zijn zetel ter beschikking. Hij was teleurgesteld over het uitblijven van resultaten op diverse terreinen en de tegenwerking die hij ondervond in de Staten. In een kritische rede voor de Staten van Holland hield hij dit Statencollege een spiegel voor door op te sommen wat er naar zijn smaak niet goed ging. Hij noemde het lekken van informatie naar het buitenland, de sterke mate van eigenbelang wanneer ieder gewest en ieder lid daarvan zijn opinie gaf, ofwel de afwezigheid van echte samenwerking, de afwezigheid van onderling vertrouwen. De Staten van Holland meenden echter unaniem, dat juist hij de enige was die in staat was het schip van staat door deze moeilijke tijden heen te loodsen en wensten dat hij bleef. Van der Heim liet zich weer overhalen.

Van der Heim en Oranje

De Friese, Groningse en Gelderse stadhouder en erfgenaam van Willem III, Willem Carel Hendrik Friso, probeerde intussen de verloren Oranje-invloed te heroveren. Dit gebeurde tijdens Van der Heims ambtsperiode op twee manieren. Ten eerste door een streven naar zijn benoeming tot stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel: deze werd pas actueel dankzij de oplopende internationale spanningen rond 1747. Maar al eerder leidde uitbreiding van de krijgsmacht ten gevolge van de toenemende internationale druk tot de mogelijkheid hem tot generaal te benoemen. Medestanders, met name Willem Bentinck in 1743, bundelden hun krachten om Oranje te steunen in zijn streven hiernaar.

Anthonie van der Heim onderhield toen goede contacten met personen uit de omgeving van de prins, zoals Johan Duncan en Oranjegezinde regenten. Die contacten waren er ook al tijdens zijn thesaurier-generaalschap. Maar zelf heeft Van der Heim zich op geen enkel moment sterk gemaakt voor zo'n promotie. Toch komt men in de literatuur, onder andere bij Geyl, de redenering tegen dat

Anthonie, als neef van Heinsius en als schoonzoon van de Oranjegezinde Van der Waeyen, in republikeinse kring ‘verdacht’ zou zijn geweest.

De bronnen bieden echter geen aanwijzingen voor zo’n Oranjegezindheid. De archieven van Willem IV en Van der Heim bevatten geen frequente briefwisseling tussen het Friese hof en de thesaurier-generaal, later raadpensionaris van Holland. In de vuistdikke inventaris van de archieven van de Friese stadhouders zoeken we tevergeefs naar Van der Heims naam. In zijn eigen archief zitten vier brieven van de Friese stadhouder. Een innige relatie tussen beiden was er niet. Integendeel, één van zijn grootste vertrouwelingen was de fel anti-Orangistische Van Wassenae Obdam. In 1735 wimpelde Van der Heim reeds Johan Duncan en dus prins Willem af. Overigens wel hoogst vriendelijk! Recent heeft mevrouw Bruggeman bewezen, dat Willem niet veel van Van der Heim verwachtte toen deze Van Slingelandt opvolgde. Antonie maakte toen wel bezwaar tegen een aantal artikelen van zijn instructie, maar niet tegen het artikel waarin hij moest beloven de stadhouderloze regeringsvorm intact te laten. Van der Heim deed in 1742, samen met het ‘conclave’ weliswaar, een voorstel aan Willem voor een luitenant-generaalschap, wetend dat hij daarop niet zou ingaan. Twee jaar later ving de lobby wederom bot bij de raadpensionaris. De daden van Van der Heim spreken duidelijke taal. Een promotie van Oranje tot generaal werd, ook door hem, gezien als opstap naar het stadhouderschap. Ondanks zijn ‘orangistische’ oom en schoonvader was hij voor de stadhouderloze regeringsvorm en deed hij niet mee aan enige verheffing van Willem.

Ambtenaar of politicus?

Moeten wij Antonie van der Heim nu beschouwen als ambtenaar of politicus, naar het onderscheid dat onder andere door Van Deursen en Groenveld is gemaakt? Dit onderscheid vraagt om toelichting. Een ambtenaar hield zich vooral bezig met de administratie, participeerde in het bureaucratische proces. Een politicus had deel aan de beleidvorming. Van der Heim had zich van jongs af aan ontwikkeld tot een bekwaam financieel ambtenaar. Dat staat buiten kijf. Als thesaurier-generaal was hij weliswaar actief betrokken bij formulering en uitvoeren van beleid. Maar met name zijn raadpensionarisschap bracht hem tevens bij de politiek. In het begin van zijn carrière dwong zijn onervarenheid op dit terrein hem tot een leunen op adviezen van onder andere De la Bassecour. Naarmate hij meer thuis raakte in de materie werd hij zekerder van zijn zaak. Hierin is 1742 een kantelmoment geweest. Ondanks kritiek wensten de Staten toen unaniem de voortzetting van zijn ambtsbekleding. Hij had toen een eigen, consistent politiek geluid ontwikkeld, dat zich veelal kenmerkte door een combinatie van buitenlands en financieel beleid en gericht was op de garantie van vrede in Europa. Ambitie als politicus had hij dus wel. Dat laat ook zijn houding ten opzichte van Oranje zien.

Uiteindelijk bleek zijn beleid niet tot veel positieve resultaten te leiden. Dat was niet alleen aan hem te wijten. Hij erfde een ronduit slechte financiële situatie en zag geen kans – ondanks zijn deskundigheid – hierin verbetering te brengen. En wat betreft zijn buitenlands politieke lijnen zag hij zich gedwongen toch met Frankrijk te gaan onderhandelen. Maar toen moest hij wegens zijn verergerende ziekte de regie al uit handen geven.

Deze constatering brengt ons terug bij de plaats die door de historiografie aan Van der Heim is gegeven. Zijn tijdgenoten en na-tijdgenoten kenden en herkenden hem in zijn vaak tomeloze inzet,

zijn vasthouden aan zijn politieke beleidslijnen en zijn financiële deskundigheid. In feite deelden zij de waardering van de Hollandse Staten die hem in 1742 herbenoemden. Maar zijn geringe resultaten deden hem in de negentiende eeuw uit het beeld verdwijnen. Immers: zijn eeuw was toen de eeuw van Jan Salie geworden, de tijd waarin de Gouden Eeuw – verheerlijkt door het nieuwe nationalisme – zou zijn verkwanseld. Het waren pas de late negentiende en vooral de twintigste eeuw die via nieuwe aandacht voor de bronnen ook verdere details over Van der Heim aan het licht brachten. Echter: die details waren van verschillende aard en verbrokkeld over diverse auteurs. Zij leverden geen algemeen beeld van Anthonies optreden. Naar zo'n beeld is in de voorafgaande hoofdstukken aan de hand van een veelheid van bronnen wel gestreefd. Wij zien Van der Heim nu voor ons als een deskundig ambtenaar, met name geconcentreerd op de financiële problematiek waarop hij werkelijk goed zicht had. Maar wij constateren tevens, dat deze ambtenaar, met name in zijn jaren als raadpensionaris, in het politieke beleid een centrale positie wist te verwerven. Anthonie is dus tegelijk ambtenaar en politicus geweest. Deze dubbelrol maakte, zoals hijzelf meermalen formuleerde, met name het ambt van raadpensionaris wel extra zwaar. Ook dit lijkt ertoe te hebben bijgedragen, dat het resultaat van zijn politiek beperkt is gebleven. Maar ook een politicus, die zijn doelen niet bereikt, blijft een politicus!